

Левенець О.М.

Національний транспортний університет

ПЕТРО СМІЯН: ЖИТТЄПИС, НАУКОВО-ІСТОРИЧНА ТА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ (1918–2011 РОКИ)

Стаття відображає результати науково-історичного (просопографічного) дослідження, об'єктом якого є життєвий шлях і професійна кар'єра радянського (згодом українського) історика-науковця українського походження Петра Сміяна (1918–2011 рр.), який у 1938–1950 рр., 1955–2001 рр. працював на різних викладацьких посадах у різних закладах вищої освіти Радянського Союзу, а згодом України. Впродовж 1950–1955 рр. був репресований радянським тоталітарним режимом за використання в науковій роботі праць із переліку так званої «забороненої літератури». Понад пів століття вчений прожив у місті Луцьку (Волинська область) й впродовж 1955–2001 рр. працював викладачем в Луцькому державному педагогічному інституті імені Лесі Українки (з 1993 р. Волинський державний університет імені Лесі Українки). В статті висвітлено біографію вченого: дитячі та юнацькі роки, його участь в партизанському русі під час Німецько-радянської війни 1941–1945 рр., здобуття освіти й професійне становлення, факти з особистого життя. Професійна кар'єра П. Сміяна була досить багатогранною й передбачала декілька складових елементів, які були між собою тісно пов'язані: педагогічна діяльність і наукова. Усі ці складові аспекти відображені в публікації. В процесі дослідження автор ставив завдання – об'єктивне та всебічне науково-історичне дослідження життєвого та професійного шляху П. Сміяна. Досягнення цього завдання зумовило використання широкого асортименту історичних джерел та історіографії. Відтак, джерельну базу дослідження становлять: архівні документи (з чотирьох архівних установ України), публікації П. Сміяна, свідчення осіб, які були особисто знайомими з вченим. Зважаючи на результати дослідження, автор зробив висновок, що професійна діяльність вченого є особистим вагомим внеском у розвиток історичної освіти і науки у Волинській області в радянський час.

Стаття є цікавою для істориків та усіх, хто цікавиться історією української освіти і науки, історіографією історії України, історією України радянського часу та історією Волині.

Ключові слова: Петро Сміян, історична наука, історіографія, дослідження, викладання, історія України, історія Волині, історія Закарпаття.

Постановка проблеми. Петро Кіндратович Сміян (1918–2011 рр.) – відомий радянський і український історик, науковець, педагог. В радянській і українській історіографії знаний дослідник, фахівець з історії України ХІХ – початку ХХ ст., історії Волині і Закарпаття. Постать П. Сміяна відома, передовсім, в українській історіографії радянського часу, а також у науково-історичних (академічних) колах Закарпаття і Волині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській історіографії є декілька робіт науково-популярного і краєзнавчого жанру, які висвітлюють лише окремі факти із життєпису та науково-дослідної діяльності П. Сміяна. До таких слід віднести: «Історія Луцька» (1991 р.) [22]; «Луцький державний педагогічний інститут імені Лесі Українки (Нарис історії)» (1992 р.) [20]; «Сторінки історії Волинського державного

університету імені Лесі Українки» (1998 р.) [35]; «Професори Волинського національного університету імені Лесі Українки» (2010 р.) [25]. Також постать вченого неодноразово висвітлювалася на сторінках газет [29; 36; 37; 3], в краєзнавчих виданнях, автором однієї з публікацій є Г. Бондаренко [17], в електронних ресурсах Волині [40]. Згадують П. Сміяна в своїх публікаціях й закарпатські дослідники М. Олашин [24] і В. Міщанин [23]. Проте комплексної роботи, яка б стосувалася цієї постаті – немає, таким чином, це зумовлює актуальність дослідження окресленої тематики й врахування здобутків і недоліків української історіографії радянського часу задля розвитку сучасної української історичної науки.

Постановка завдання. Мета статті полягає у тому, аби представити науково-історичний громад-

ськості України публікацію просопографічного та історіографічного характеру.

Виклад основного матеріалу. Народився П. Сміян 13 січня 1918 р. на околиці невеликого містечка Борзна, що на Чернігівщині у звичайній селянській багатодітній незаможній родині. Згодом сім'я Сміянів складалася з сімох осіб: окрім П. Сміяна, батько – Кіндрат Лаврентійович, мати – Юхимія Кузьмівна, троє старших братів Костянтин (1912 р. н.), Дмитро, Михайло і сестра Марія (1921 р. н.) [29, с. 2]. Сім'я мала півтори га орної землі і одного коня. У своїй автобіографії П. Сміян писав, що будучи ще зовсім юним він обробляв землю разом зі своїм старшим братом Костянтином: обоє ходили за плугом, орали і сіяли. Згодом батьки віддали хлопця на навчання до місцевої семилітньої школи. Навчання юнакові дуже подобалося, проте він багато часу пропускав, особливо осінню і весною, коли доводилося багато працювати на полі, тож потім самостійно надолужував навчальний матеріал. У травні 1932 р., коли П. Сміян навчався у сьомому класі, його зарахували до ЛКСМУ. Це дало юнакові можливість поринути у цікаву роботу, і він отримував громадські доручення: малював, редагував і клеїв стінгазети, готував виступи, доповіді тощо. Комсомольські збори, зазвичай, відбувалися в місцевому будинку культури, який знаходився за п'ять кілометрів від дому, проте юнак намагався регулярно їх відвідувати.

Восени 1932 р., як відомо, радянська влада розпочала штучний голодомор в Україні і за її межами. Цього лиха зазнала й родина Сміянів. Радянські функціонери запроваджували високі хлібозаготівлі, різноманітні податки, а згодом почали агресивними методами вилучати всю сільськогосподарську продукцію. Взимку 1932–1933 рр. родина Сміянів харчувалася вареною половиною і корою з дерев, перетертим корінням з бур'янів. Бувало й таке, що малолітній П. Сміян з сестрою Марією закрадалися на колгоспне поле і крадькома збирали в пазуху мерзлу картоплю, колоски з пшениці, жита, ячменю, потім приносили додому, вдома обмолочували, перетирали в ступі і мати готувала кашу на воді. Згодом П. Сміян, пригадуючи, називав такі дні «справжнім святом», бо їли замість полови товчене зерно. У своїй автобіографії він описує один інцидент з тих часів: *«Так одного разу я з сестрою назбирали сумку колосків і поверталися додому, але по дорозі нас перестрів сталінський опричник, який їхав на коні. Він забрав сумку з колосками і набив нас канчуком (нагайкою) і попередив, що коли він ще*

Рис. 1. Петро Сміян (фото 1970-х рр.)

раз зустріне нас з колосками, то зіб'є ще більше і подасть на суд. Ми намагалися оправдуватися, говорили, що колоски все рівно пропадають, вони все рівно гниють, чому їх не підібрати? ... Після такої зустрічі з «владами», ми більше ніколи не ходили збирати пропадаючі на стерні колоски після жнив». Відомо, що в родині по материнській лінії були жертви голодомору 1932–1933 рр. [12, арк. 14].

У червні 1933 р. П. Сміян закінчив Борзнянську неповну середню школу й вступив на III курс робітничого факультету при Артемівському учительському інституті (сучасний Бахмут). В цьому ж інституті викладачем математики працював його старший брат – Дмитро. Навчався П. Сміян тут досить добре, оскільки отримав посвідчення «Ударника навчання». Після закінчення робітничого факультету у 1934 р., поїхав у Київ, де вступив на історичний факультет Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького. Тут також навчався добре, а ще був керівником студентського літературного гуртка, завдяки чому впродовж років навчання в інституті познайомився з багатьма тогочасними літературними діячами: І. Микитенком, І. Кириленком, А. Шияном, Ю. Збанацьким, а також з В. Сосюрою. У березні 1944 р. в Києві під час одного із літературних вечорів в педагогічному інституті, В. Сосюра

подарував П. Сміяну рукопис своєї поеми «Мій син» [12, арк. 14]. Роки навчання у Київському педінституті припали на роки Великого терору 1936–1938 рр. Цікаві факти про своє студентське життя пригадував П. Сміян згодом: *«Навчання в інституті також було зв'язане з великими труднощами. Особливо трудними були 1936–1937 рр. і 1938 р. Кожного вечора, а здебільшого вночі приходили в гуртожиток енкаведисти і забирали того чи іншого студента, або декількох відразу. Назад в гуртожиток вже більше ніхто з них не повертався. Де вони дівалися – ніхто не знав. Напружена обстановка нашкоджувала студентів на нічні перельоти: наніч вони таємно мінялися кімнатами, а на ранок знову поверталися у свої. І так щоденно, а багато з них не ночували в гуртожитках. Це приводило енкаведистів в оману. Як наслідок, вони ще більше бісилися і все частіше приходили в гуртожиток»* [34, с. 6].

У 1938 р. закінчив Київський державний педагогічний інститут ім. О. М. Горького й отримав кваліфікацію викладача історії середньої школи. Після цього молодого спеціаліста було направлено в Чернігівський державний педагогічний інститут на посаду асистента кафедри історії СРСР, де й працював впродовж 1 вересня 1938 р. – 1 вересня 1939 р. В цей час П. Сміян обрав собі тему кандидатської дисертації та розпочав науково-історичне дослідження. Наступного 1939 р. вступив до аспірантури Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка на заочну форму навчання і паралельно з 1 вересня 1939 р. працював на посаді старшого викладача в Чернігівському державному педагогічному інституті до 1940 р. У 1940 р. у зв'язку з появою вільної вакансії старшого викладача, – перевівся в Київський державний педагогічний інститут ім. О. М. Горького. У Києві був доступ до бібліотек, архівів і музеїв, тож результат дослідження не забарився. У травні 1941 р. П. Сміян подав закінчену дисертацію на вичитування завідувачу кафедри історії народів СРСР, професору А. Введенському, який був членом Вченої ради Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Формулювання теми дисертації звучало так: «Партизансько-селянський рух в роки вітчизняної війни 1812 року». Після здачі дисертації, він поїхав у Борзну до батьків. Проте по дорозі, неподалік Борзни автомобіль потрапив в аварію, що призвело до важкого травмування декількох пасажирів, у тому числі й П. Сміяна, отож потрапив до місцевої лікарні. Таким чином, на момент початку Німецько-радянської війни 1941–1945 рр., П. Сміян перебував у Борзні в

лікарні, а з осені 1941 р. опинився в окупованій німецькими загарбниками, території (в німецькому тилу). Як тільки стан здоров'я покращився – з кінця листопада 1941 р., П. Сміян записався в лави підпільної комсомольської організації на Борзнянщині. Згодом юнаки таємно в клуні встановили і налагодили радіоприймача, що дозволило періодично слухати радянське інформбюро. Потім писали і розмальовували від руки інформаційні листівки і таємно розповсюджували їх серед місцевого населення.

Часи німецької окупації для родини Сміянів, як і для тисяч інших українських родин, виявилися трагічними. У 1942 р. сестру Марію окупанти силоміць відправили до Німеччини на примусові роботи, як оstarбайтера. За декілька місяців до того брат Михайло долучився до місцевого партизанського підпілля, яке дислокувалося в Борзнянських лісах. Одного разу, коли Михайло навідувався до батьківського обійстя, його схопили гітлерівці й арештували. Від керівника Ніжинського партизанського підпілля Я. Батюка П. Сміян дізнався, що брата відвезли до Ніжина, куди він і вирушив. Проте прибувши до Ніжина, довідався, що гітлерівці стратили брата шляхом повішання. Така новина приголомшила П. Сміяна й гнітюче вплинула на його психологічний стан, через що той захворів. Декілька тижнів проживав у Ніжині в квартирі Я. Батюка, згодом повернувся в Борзну до батьків. На початку вересня 1943 р. до Борзни, внаслідок радянського контрнаступу, наблизилася лінія фронту. Разом з тим члени місцевого підпілля потрапили в поле зору радянських спецслужб, а потім відбулися їх ретельні перевірки співробітниками НКВС. Згодом декого з місцевих підпільників долучили до підрозділів Червоної армії, а з іншої частини підпільників радянська комендатура утворила винищувальні батальйони. Уже 8 вересня 1943 р. П. Сміяна було призначено начальником одного із таких батальйонів. У жовтні того ж 1943 р. керівництво Чернігівського обласного комісаріату ЛКСМУ викликало П. Сміяна до Чернігова, де його було призначили завідувачем відділу літератури. Наприкінці жовтня 1943 р. отримав призначення на посаду завідувача кафедри історії і старшого викладача цієї ж кафедри в Ніжинському державному педагогічному інституті ім. М. В. Гоголя, який, на той час, тільки повернувся з евакуації з Уфи (Башкирська АРСР). На початку грудня 1943 р. у боях за визволення Житомира загинув старший брат Костянтин [34, с. 6].

В жовтні 1944 р. П. Сміян поїхав у Київ задля того, аби довідатися інформацію щодо своєї дисертації і її захисту. Проте в Києві йому повідомили, що його переводять на роботу у Київ на посаду старшого викладача історичного факультету Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького. Дисертація ж була загублена в хаосі війни та евакуації. Тоді ж виконувач обов'язків професора кафедри Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького, доцент К. Гуслистий рекомендував П. Сміяну змінити тему кандидатської дисертації й розпочати заново роботу над нею. Отож, у 1944 р. було вдруге затверджено тему кандидатської дисертації: «Україна у вітчизняній війні 1812 року». Оскільки тема «другої» дисертації була майже ідентичною з темою «першої», то дисертант уже наприкінці 1945 р. закінчив роботу над нею. У січні 1946 р. в Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка відбувся успішний захист дисертації П. Сміяна на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. У тому ж році в Києві вийшла перша монографія вченого – «Україна у вітчизняній війні 1812 року», по факту це була опублікована його дисертація [26, с. 37].

У травні 1946 р. розпочався черговий етап в життєписі П. Сміяна – ужгородський [8, арк. 8]. Його направили в Ужгород у нещодавно відкритий університет, де впродовж 1 травня 1946 р. – 10 вересня 1947 р. вчений працював на посаді завідувача кафедри історії СРСР і УРСР, доцента цієї ж кафедр і на посаді декана історико-філологічного факультету Ужгородського державного університету. Працюючи в Ужгороді, П. Сміян багато часу проводив не лише в університетських аудиторіях, а й в місцевих бібліотеках і архівах, де виявив, невідомі до того, історичні документи. Це сприяло поступовому зацікавленню минулим Закарпаття. Згодом виникла ідея розпочати роботу над докторською дисертацією, яка б стосувалася історії Закарпаття. Окрім того, публікував й окремі публікації з історії України, Росії. Відтак, у березні 1946 р. в газеті «Молодь Закарпаття» опублікував замітку-некролог «Видатний російський адмірал. (До дня смерті П. С. Нахімова» [11, арк. 1], у червні того року в газеті «Закарпатська правда» вийшла стаття «Брусиловський прорив», а в липні того ж 1946 р. – стаття «Розгром шведів під Полтавою» [33, с. 3].

Під час роботи в Ужгороді, – 17 травня 1947 р. йому було присвоєно вчене звання доцента [9, арк. 19]. Проте працювати над науково-історичними дослідженнями у той час було дуже складно

через тотальний ідеологічний контроль і критику зі сторони партійно-державних цензорів і місцевої компартійної номенклатури [23, с. 105–106]. Відтак, у поданні секретаря Закарпатського обкому КП(б)У із пропаганди О. Карпенка адресоване секретареві ЦК КП(б)У в червні 1947 р. «Про деякі факти прояву ворожої ідеології в Закарпатській області» П. Сміян потрапив у немилість. Його критикували за статтю «Українські націоналісти – вороги українського народу», опубліковану в місцевій газеті «Молодь Закарпаття». Партійні цензори звинуватили автора в тому, що він «підспівує українсько-німецьким націоналістам» і викривляє правду про те, що у 1918 р. українські націоналісти були фактичними господарями України. Бюро обкому КП(б)У «вказало» П. Сміяну на його «помилкові твердження»: «...в жовтні 1917 р. український народ повів боротьбу проти царизму за встановлення пролетарської влади», що «український народ вигнав в 1918 р. німців з України». Як зазначалося в поданні: «В останньому випадку тов. Сміян припускається подвійної помилки – стає на позиції школи Грушевського про безбуржуазність українського народу й ігнорує вирішальну роль братської допомоги великого російського народу і роль В.І. Леніна та Й.В. Сталіна у визволенні України від німецьких окупантів у 1918 р.» [14, арк. 14]. Закарпатський обком КП(б)У звернувся до ЦК КП(б)У з проханням відмінити призначення П. Сміяна на посаді завідувача кафедрою в Ужгородському державному університеті [15, арк. 17]. Петро Кіндратович, щоб уникнути подальшої критики і репресій, наприкінці літа 1947 р. перевівся з Ужгорода на науково-педагогічну роботу у Львів. Отож, впродовж 8 вересня 1947 р. – 25 серпня 1948 р. він працював на посаді завідувача кафедри історії і доцента цієї ж кафедри в Львівському державному педагогічному інституті. Проте в серпні 1948 р. звільнився у зв'язку з сімейними обставинами і переїхав на Чернігівщину, де з 23 вересня 1948 р. по 12 травня 1949 р. працював на посаді доцента кафедри історії СРСР в Ніжинському державному педагогічному інституті ім. М. В. Гоголя [7, арк. 4–5].

Після численних переїздів, змін місця роботи і проживання, повернення на рідну Чернігівщину і після другого працевлаштування в Ніжинському державному педагогічному інституті ім. М. В. Гоголя, здавалося, що трудовий шлях молодого вченого надалі буде пов'язаний з рідним краєм. Працюючи в Ніжині в педагогічному інституті, дослідник продовжив працювати над докторською дисертацією, остаточно сформував

тему дисертації – «Револьюційний і національно-визвольний рух на Закарпатті кінця XIX – на початку XX ст.». Тоді ж П. Сміян поїхав в Москву в Інститут історії АН СРСР задля затвердження теми дисертації й призначення наукового керівника. Бюрократичні справи в Інститут історії АН СРСР вирішилися, на подив, досить швидко і успішно: тему затвердили, а науковим керівником призначили академіка В. Пічету. Саме він порекомендував дисертанту придбати, або віднайти деяку наукову літературу по темі дослідження, а саме: В. Антонович «Триста років українського театру. 1619–1919»; І. Чижевського «Нарис української філософії»; Є. Шмурло «Ведение в русскую историю», які й П. Сміян привіз з Москви, а в українських книгозбірнях віднайшов праці М. Грушевського [34, с. 6]. Одного разу на початку травня 1949 р. П. Сміян запросив до себе додому свого колегу по роботі з інституту – Л. Олійника, під час гостини за чаркою горілки, принагідно показав йому свою домашню бібліотеку наукової і художньої літератури, а той попросив позичити на декілька днів декілька книг В. Антоновича, М. Грушевського, І. Чижевського [34, с. 6; 19 с. 21–22]. Як згодом з'ясувалося, Л. Олійник був завербованим агентом радянських спецслужб, тож дуже швидко видання із переліку так званої «забороненої літератури» опинилися у місцевому відділі органів державної безпеки. Після цього не забарився обшук помешкання П. Сміяна співробітниками МВС СРСР і його арешт. Тоді ж посипалися звинувачення в «буржуазному націоналізмі», контрреволюційній діяльності, зберіганні «забороненої літератури» тощо [34, с. 6; 2, арк. 77]. В ході слідства, з'ясування обставин, П. Сміяна звільнили з роботи у Ніжинському державному педагогічному інституті ім. М. В. Гоголя й заборонили займатися педагогічною і науковою діяльністю на території України. Тоді ж П. Сміян порекомендували працевлаштуватися на території РСФРР, подалі від України в надії, що це допоможе розвіяти обвинувачення і уникнути репресій. Таким чином, вчений подав свою кандидатуру на посаду доцента кафедри історії СРСР в Красноярський державний педагогічний інститут (РСФРР). Відповідно до наказу по цьому інституті № 119 від 8 вересня 1949 р. його було призначено доцентом кафедри історії СРСР з посадовим окладом у розмірі 3840 крб, проте пропрацював у ньому не довго: з 1 вересня 1949 р. по 27 травня 1950 р. Паралельно з тим тривало «слідство». Неодноразово під час допитів, зазнавав фізичних знущань і побиття, резуль-

татом чого стали вибиті зуби і переламані ребра. Незабаром, інкримінували йому статтю 58, частину 10 – «зберігання контрреволюційної літератури». Під час судового засідання І. Білозор з Борзни додатково, окрім Л. Олійника, звинуватив П. Сміяна в «буржуазному націоналізмі» і зв'язках з націоналістичними групами. Звісно, що радянській владі і партійно-державним органам, українські історики-науковці становили ідеологічну загрозу, а результати їхніх досліджень, суспільно-історична думка, громадська позиція йшла врозріз по відношенню до офіційних партійно-державних ідеологем. Отож, суд виніс вирок – заслання в Сибір на 10 років. Не завадило такому вироку й особисте знайомство П. Сміяна з С. Ковпаком (один із керівників так званого «червоного партизанського руху» в роки війни). Після цього П. Сміяна звільнили з інституту і відправили в табір для ув'язнених, через трохи часу – в інший табір, де він й пробув з кінця травня 1950 р. до 9 червня 1955 р. У таборах в Оренбурзькому краї, як і інші засуджені, жив у бараках, а працював на лісоповалі. Там же неодноразово зазнавав обмороження ніг, переохолодження тіла, що й підірвало здоров'я. У червні 1955 р. звільнений від відбування покарання в контексті хрущовської «відлиги» на основі ст. 20 кримінально-процесуального кодексу РСФРР із таким формулюванням: «у зв'язку із завершенням справи як необґрунтовано притягнутий до карної відповідальності», згодом був повністю реабілітований, а термін перебування у таборах для в'язнів зарахований як стаж на посаді доцента кафедри історії СРСР Красноярського державного педагогічного інституту.

Влітку 1955 р., після звільнення з сибірських таборів, в житті П. Сміяна розпочався черговий період – волинський, який тривав наступні майже 56 років. Рішенням Міністерства вищої освіти УРСР П. Сміяна було направлено в Луцьк, на посаду доцента кафедри історії Луцького державного педагогічного інституту ім. Лесі Українки, де з 26 серпня 1955 р. розпочався його професійний шлях. В Луцьку йому виділили кімнату в старенькому гуртожитку, житлово-побутові умови якого були дуже незручними: кімната з пічним опаленням, тож потрібно було вугіллям і дровами носити з вулиці, воду також носити з вулиці, а під підлогою бігали миші [18, с. 24].

Після переїзду в Луцьк вчений продовжив науково-дослідну діяльність, тематика якої охоплювала як загальні теми з історії України, так і теми з історії Волині, історичного краєзнавства, і звісно

ж продовжив роботу над докторською дисертацією, яка стосувалася суспільних рухів на Закарпатті кінця XIX – на початку XX ст. [38, арк. 10].

П. Сміян також є автором декількох методичних посібників для вчителів історії. Так, у 1959 р. в Луцьку у Волинському обласному інституті удосконалення кваліфікації вчителів вийшли друком два посібники: «Встановлення феодального ладу в Західній Європі. (Методична розробка на допомогу вчителю історії)» і другий – «Визвольні походи Богдана Хмельницького на Волині. (Методична розробка на допомогу вчителю по використанню місцевого матеріалу)» [26, с. 37–39; 4, арк. 22].

Впродовж 1958–1978 рр. вчений опублікував 17 статей в різних журналах і збірниках, зокрема в журналі «Жовтень» за 1958, 1959, 1963, 1967, 1968, 1970, 1972 і 1977 рр., в журналі «Народна творчість та етнографія» (1959, 1961, 1963, 1964 рр.), в журналі «Комуніст України» за 1961 р., в журналі «Радянська школа» у 1961 р., в журналі «Бюлетень агітатора» (1962 р.), в журналі «Економіка Радянської України» (1977 р.), а також у 1961 р. по одній статті в збірниках: «Науково-інформаційний бюлетень архівного управління УРСР» і «Наукові записки Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки». Також брав участь в укладанні й написанні статей і заміток для енциклопедичних видань, зокрема: для видання «Українська Радянська енциклопедія» впродовж 1960–1963 рр. написав дев'ять статей, а для видання «Радянська енциклопедія історії України» за 1969–1970 рр. – сім статей. У 1968 р. у Львові вийшла друком брошура П. Сміяна – «Ковель: історико-краєзнавчий нарис», у якій було вміщено короткі історичні відомості про місто Ковель та його минуле. По суті, це була перша публікація, яка стосувалася історії міста Ковеля.

Впродовж другої половини 1960-х рр. авторський колектив, який складався з викладачів кафедри історії Луцького державного педагогічного інституту ім. Лесі Українки, а також вчителів з різних куточків Волинської області працював над відомою працею – «Історія міст і сіл УРСР. Волинська область», яка вийшла у світ у 1970 р. Для цієї праці П. Сміян написав сім статей і заміток про населені пункти області: Колодяжне, Ковель, Поворськ, Ратне, Заболоття, Сераховичі, Турійськ. Впродовж 1955–1979 рр. в газеті «Радянська Волинь» дослідник опублікував понад 40 науково-популярних публікацій, які стосувалися як загальних тем з історії України, Росії, так і тем з історичного краєзнавства, історії Волині і Закарпаття [26, с. 37–39].

Паралельно з згаданими науковими проєктами, педагогічною діяльністю, П. Сміян впродовж 1960-х рр. працював над докторською дисертацією, що потребувало відвідування архівних установ і бібліотек Ужгорода, Мукачєва, Виноградова, Берегова, Хуста, а також Києва, Львова і Луцька. У 1968 р. у Львові вийшла друком друга його монографія (апробація докторської дисертації) – «Револуційний та національно-визвольний рух на Закарпатті кінця XIX – початку XX ст.» [39, арк. 17]. У наступному 1969 р. троє колег-викладачів з Луцька: І. Гайдай, О. Михайлюк, Р. Оксенюк опублікували позитивну рецензію на цю монографію в «Українському історичному журналі» [1, с. 140–141]. 25 травня 1970 р. в Київському національному університеті ім. Т. Г. Шевченка відбувся успішний захист дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. Опонентами на захисті були два професори з Інституту історії АН УРСР (Київ): Ф. Лось та І. Компанієць, а також професор з Інституту історії АН СРСР (Москва) – А. Пушкеш. В лютому 1972 р. під час урочистого засідання Вченої ради Луцького державного педагогічного інституту ім. Лесі Українки диплом доктора історичних наук П. Сміяну вручав проректор інституту – С. Церковницький. Таким чином, в історію науки Волинської області, П. Сміян увійшов тим, що перший з викладачів Луцького державного педагогічного інституту ім. Лесі Українки отримав диплом доктора наук, попри те, що перед ним докторські дисертації захистили О. Михайлюк (1968 р.) і Л. Гіттик (1970 р.), але на той момент ще не було рішення ВАКу Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР щодо двох попередніх докторантів. 7 грудня 1973 р. П. Сміяну було присуджено вчене звання професора.

Окрім викладацьких посад, П. Сміян у різні роки займав ще й адміністративні: у 1965 р. – заступник декана історико-філологічного факультету, а впродовж 1973–1985 рр. – займав посаду завідувача кафедри історії СРСР і УРСР [6, арк. 6].

У 1972 р. у Львові вийшла третя монографія вченого, яка також стосується минулого Закарпаття – «Жовтнева революція і Закарпаття (1917–1919 рр.)» [30].

В середині 1980-х рр. П. Сміян входив в авторський колектив з написання відомої праці «Історія Волині: з найдавніших часів до наших днів», яка була видана у 1988 р. у Львові. Відомо, що у тому ж році П. Сміян входив до організаційного комітету і редакційної колегії Другої Волинської істо-

рико-краєзнавчої конференції «Минуле і сучасне Волині». 13 січня 1988 р. в Луцькому державному педагогічному інституті ім. Лесі Українки відбувалися пишні урочистості з нагоди сімдесятиліття професора П. Сміяна, на яких звучали вітання на його адресу не лише з уст науковців з Луцька, а й з різних куточків України.

Вчений дуже добре розумів і усвідомлював ідеологічні та ідейно-політичні особливості і специфіку радянської історичної науки, її політичну заангажованість і наукову вадливість. Про це він відкрито почав говорити наприкінці 1980-х рр. – в епоху горбачовської перебудови і гласності. З проголошенням незалежності України, уже немолодий професор почав публікувати тези доповідей на науково-історичних конференціях на такі теми, на які в радянський час заборонено було навіть говорити – тематика українського національно-визвольного руху в роки Другої світової війни, діяльність ОУН і УПА [31, с. 122].

Одним із аспектів професійної діяльності П. Сміяна була педагогічна діяльність. До ув'язнення й перебування в сибірських таборах він викладав великі нормативні курси: «Історія СРСР», «Історія УРСР», але у перші роки після звільнення викладав курси: «Історія середніх віків», «Археологія», «Допоміжні історичні дисципліни» [5, арк. 9]. Як професор сам зазначав, що спочатку йому не довіряли викладання історії СРСР, оскільки він на собі відчув, що таке радянська влада, щоб не розповідав студентам про голодомор 1932–1933 рр., сибірське увезення, табори і діяльність радянських спецслужб. Проте з початком 1970-х рр. йому знову дозволили викладання історії СРСР. Після проголошення незалежності України, він викладав курси: «Історія України», «Історія України нового часу», «Історіографія історії України» тощо. За роки своєї професійної діяльності П. Сміян був двічі удостоєний звання «Відмінник народної освіти», нагороджений медаллю «Ветеран праці». У 1988 р., у зв'язку з сімдесятиліттям вченого, у Державному архіві Волинської області розпочалося комплектування особового фонду документів, який стосується постаті П. Сміяна. У 1999 р. його було обрано академіком Української академії історичних наук.

Як викладач, П. Сміян був майстром своєї справи, начитаний, ерудований, людина енциклопедичних знань з історії України та всесвітньої історії. Петро Кіндратович любив студентів, жартома називаючи їх: «босяками» [27, 28]. Студенти його дуже поважали за високі морально-людські якості, доброту, простоту у

спілкуванні, скромність і професіоналізм. Ось як пригадує П. Сміяна його студентка, випускниця інституту 1987 р., а нині кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України та археології Волинського національного університету ім. Лесі Українки В. Приймак: *«Петро Кіндратович Сміян викладав у мене на першому курсі історію СРСР. Дуже великий курс по сто двадцять годин у першому і другому семестрі. Пар, ми в нього, не пропускали, бо з папірця він їх ніколи не читав, а вільно володів предметом. Розповідав багато цікавого, у нього було чудове почуття гумору. Дуже не любив російської імператриці Катерини II, яка понищила гетьманську Україну. Він сидів у тюрмі за Радянського Союзу, бо у своїй дисертації написав неугodne тій владі. Отримати «відмінно» у професора Сміяна – ми мали за честь. Ще він носив взуття на два розміри більше, бо мав обморожені ноги. І ми ніколи з цього не сміялися. Ми поважали Петра Кіндратовича, він – чудово співав, мав дзвінкий високий голос. І багатьом нашим викладачам з історичного факультету він допомагав фаховими консультаціями при захисті дисертацій. Петро Кіндратович Сміян – то людина-епоха»* [40].

Нелегким було й сімейне життя Петра Кіндратовича. Зразу ж після війни одружився з дівчиною Мілентиною (родом з Чернігівщини), яка за освітою була вчителем німецької мови. До 1950 р. в подружжя народилося двоє дітей (син і донька). Проте коли у 1950 р. П. Сміяна запропорили до сибірського табору, співробітники органів державної безпеки СРСР почали всіляко тиснути на дружину, змушуючи її подати заяву на розірвання шлюбу, залякували її, мовляв, що дружина «ворога народу» є неблагонадійною й не може будувати педагогічну кар'єру в радянському суспільстві. Зрештою, у 1951 р. Мілентина Юхимівна змушена була офіційно розлучитися з Петром Кіндратовичем. У 1949 р. в Борзні помер батько – Кіндрат Лаврентійович. Після переїзду на Волинь, П. Сміян придбав невеличкий будинок з обійстям в містечку Ківерці (неподалік Луцька) і перевіз туди маму (Юхимію Кузьмівну), щоб була ближче, проте вона трагічно загинула у 1961 р. [28].

Сестра П. Сміяна – Марія після повернення з Німеччини у 1945 р. вийшла заміж і постійно проживала в Ужгороді, за освітою також була вчителем історії, багато років працювала в Ужгородській середній школі № 1, отримала звання «Заслужений вчитель УРСР». Після переїзду в Луцьк,

П. Сміян дуже часто відвідував Ужгород і інші міста Закарпаття – збирав матеріали для докторської дисертації, тож часто зупинявся й гостював у сестри. Одного разу в січні 1962 р. на залізничному вокзалі в містечку Виноградів (Закарпаття) П. Сміян познайомився, з молодшою від нього на 23 роки, дівчиною – Євою, яка працювала швачкою. Родом вона була з села Королеве Закарпатської області, згодом вона стала другою дружиною П. Сміяна. Під кінець того ж 1962 р., Петро Кіндратович перевіз дружину Єву Михайлівну до Луцька, спочатку проживали в гуртожитку, а згодом отримали простору трьохкімнатну квартиру, одна з кімнат якої була відведена вченим під особистий кабінет і домашню бібліотеку, у якій налічувалося тисячі книг. У 1963 р. в подружжя народився син, але він прожив лише один рік. У 1965 р. народився другий син від цього шлюбу – Костянтин. Єва Михайлівна через декілька років після переїзду в Луцьк закінчила Луцький державний педагогічний інститут ім. Лесі Українки й спочатку працювала друкаркою в товаристві «Знання», а потім багато років (до виходу на пенсію у 2002 р.) – друкаркою на заочному відділенні в цьому ж інституті. У 1987 р. син Костянтин також закінчив історичний факультет Луцького державного педагогічного інституту ім. Лесі Українки, а в 1997 р. захистив кандидатську дисертацію в Ужгородському державному університеті, згодом деякий час працював на викладацьких посадах в Ужгородському державному університеті і у Волинському державному університеті ім. Лесі Українки. Петро Кіндратович багато допомагав

сину науковими і методичними консультаціями, коли той працював над дисертацією, щиро ділився своїм досвідом і знаннями [28; 3, с. 16].

Поза університетом, в сімейному житті П. Сміян був досить скромною людиною, проживав з дружиною та сином. У 2000/2001 навчальному році викладав паралельно ще й в Луцькому державному технічному університеті. В липні 2001 р. вийшов на пенсію, але й після цього цікавився історією та суспільно-політичними подіями тогочасної України, області і міста, часто відвідував наукову бібліотеку. Пристрастю Петра Кіндратовича було садівництво: дуже любив бувати на дачі, садити молоді дерева, збирати плоди (вишні, сливи, яблука і груші) [36, с. 2]. Скільки дозволяло здоров'я – займався садівничими справами. Проте згодом почав підводити зір та й стан здоров'я загалом. Відійшов у засвіти П. Сміян 12 травня 2011 р. у віці 93 років. Більшість нинішніх викладачів-істориків Волинського національного університету ім. Лесі Українки – це колишні студенти і колеги П. Сміяна, які добре його пам'ятають і висловлюються про свого викладача, колегу з вдячністю і шаною [21, с. 4; 40].

Висновки. Отож, відомий український історик (доктор історичних наук, професор, академік Української академії історичних наук) П. Сміян прожив довге життя – тривалістю у 93 роки. На життєвому шляху йому довелося зазнати голодомору 1932–1933 рр. влаштованого радянською владою, на власні очі бачити Великий терор 1936–1938 рр., сповна відчувати гіркоти Німецько-радянської війни 1941–1945 рр., а в першій

Рис. 2. Петро Сміян з дружиною Євою Михайлівною та сином Костянтином

половині 1950-х рр. – ще й репресії і сибірське заслання за намагання бути об'єктивним в процесі науково-історичних досліджень. Проте це не зломило особистість П. Сміяна, його прагнення до науково-дослідної та педагогічної діяльності, тож він, попри складні суспільно-політичні та ідеологічні умови все ж зумів реалізувати себе як вченого та блискучого педагога. Звісно що біль-

шість його праць і наукових текстів містять ідеологічні штампи, перекручування і специфічне трактування минулого. Проте слід пам'ятати, що більшість років його науково-дослідної діяльності припали на радянський час, тож П. Сміян є сином своєї епохи, а його праці є пам'яткою української історіографії радянського і пострадянського часу.

Список літератури:

1. Гайдай І. С., Михайлюк О. Г., Оксенюк Р. Н., Сміян П. К. Революційний та національно-визвольний рух на Закарпатті кінця XIX – початку XX ст. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1968. *Український історичний журнал*. Київ, 1969. № 4. С. 140–141.
2. Галузевий державний архів СБУ. Ф. 29. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 77.
3. Гуменюк Н. Вокзал для двох. *Віче*. 11.11.2004. С. 16.
4. Державний архів Волинської області. Ф. Р-376. Оп. 6. Спр. 124. Арк. 22.
5. Державний архів Волинської області. Ф. Р-376. Оп. 7. Спр. 327. Арк. 9.
6. Державний архів Волинської області. Ф. Р-376, Оп. 7. Спр. 805. Арк. 6.
7. Державний архів Волинської області. Ф. Р-3211. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 4–5.
8. Державний архів Волинської області. Ф. Р-3211. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 8.
9. Державний архів Волинської області. Ф. Р-3211. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 19.
10. Державний архів Волинської області. Ф. Р-3211. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 22.
11. Державний архів Волинської області. Ф. Р-3211. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 1.
12. Державний архів Волинської області. Ф. Р-3211. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 14.
13. Державний архів Волинської області: Путівник. Луцьк: Надстир'я, 2011. 952 с.
14. Державний архів Закарпатської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 377. Арк. 14.
15. Державний архів Закарпатської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 377. Арк. 17.
16. Історія Волині: з найдавніших часів до наших днів. Львів: Вища школа. 1988. 238 с.
17. Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2008 рік. / Ред. упоряд. Є. І. Ковальчук, Е. С. Ксендзук. Луцьк: ПДВ «Твердиня», 2007. 208 с.
18. Левенець О. М. Житлово-комунальні та соціальні умови, побут і дозвілля сільських учителів Волинської області в середині 60-х рр. XX ст. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Історичні науки»*. Київ, 2018. Том 29 (68). № 3. С. 24–29.
19. Левенець О. М. Явище сексотства в закладах освіти Волинської області в середині 60-х – першій половині 80-х років XX ст. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Історія. Філософія. Політологія»*. Одеса, 2020, № 19. С. 21–25.
20. Луцький державний педагогічний інститут імені Лесі Українки (Нарис історії). Львів: Світ, 1992. 88 с.
21. Мартинюк А. Пам'яті Петра Сміяна. *Волинь нова*. 14.05.2011. С. 4.
22. Михайлюк О. Г., Кічий І. В. Історія Луцька. Львів: Світ, 1991. 192 с.
23. Міщанин В. Ідеологічне втручання комуністичної партії в діяльність творчої інтелігенції Закарпаття (1946–1950 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Ужгород, 2011. Вип. 25. С. 105–110.
24. Олашин М. В. Сміян Петро Кіндратович. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-882531> (дата звернення: 19.03.2025).
25. Професори Волинського національного університету імені Лесі Українки. / упоряд. А. В. Цьось, Н. М. Сірук, С. В. Турчик; за заг. ред. І. Я. Коцана. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2010. 110 с.
26. Публікації науково-педагогічних працівників Луцького державного педагогічного інституту ім. Лесі Українки. Бібліографічний покажчик / Уклад. О. Михайлюк, В. Левчук. Луцьк, 1980. 143 с.
27. Свідчення Левчук Раїси Павлівни від 19.03.2021 р., прож. м. Луцьк, Волинська область.
28. Свідчення Сміяна Костянтина Петровича від 17.03.2025 р., прож. м. Луцьк, Волинська область.
29. Сичкарчук А. Дороги доктора Сміяна. *Учительська газета*. 02.03.1972. С. 2.
30. Сміян П. К. Жовтнева революція і Закарпаття (1917–1919 рр.). Львів: вид-во ЛДУ, 1972. 166 с.
31. Сміян П. К. Оцінка ОУН-УПА в історичних джерелах. *Минуле і сучасне Волині: проблеми джерелознавства: тези доповідей і повідомлень VIII історико-краєзнавчої конференції*. Луцьк, 1994. С. 122–124.

32. Сміян П. К. Революційний та національно-визвольний рух на Закарпатті кінця XIX – початку XX ст. Львів: вид-во ЛДУ, 1968. 208 с.
33. Сміян П. К. Розгром шведів під Полтавою. *Закарпатська правда*. 09.07.1946. С. 3.
34. Сміян П. К. Усім смертям наперекір. *Молодий ленінець*. 05.08.1989. С. 6.
35. Сторінки історії Волинського державного університету імені Лесі Українки. Луцьк: Ред.-вид. відд. ВДУ ім. Лесі Українки, 1998. 108 с.
36. Філатенко А. До нашої історії він ішов через сибірські табори. *Волинь*. 13.01.1998. С. 2.
37. Філатенко А. Петро Сміян: «Історія не терпить фальші. *Радянська Волинь*. 30 січня 1990. С. 2.
38. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 4655. Арк. 10.
39. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 4683. Арк. 17.
40. Яцечко-Блаженко Т. Петро Сміян – легенда історичного факультету. *Хроніки Любарта*. URL: <https://www.hroniky.com/news/view/10651-petro-smiian-lehenda-istorychnoho-> (дата звернення: 15.03.2025).

Levenets O.M. PETRO SMIYAN: BIOGRAPHY, SCIENTIFIC-HISTORICAL AND PEDAGOGICAL ACTIVITIES (1918–2011)

The article reflects the results of a scientific and historical (prosopographical) study, the object of which is the life path and professional career of the Soviet (later Ukrainian) historian-scientist of Ukrainian origin Petro Smiyan (1918–2011), who in 1938–1950, 1955–2001 worked in various teaching positions in various institutions of higher education of the Soviet Union, and later Ukraine. During 1950–1955 he was repressed by the Soviet totalitarian regime for using works from the list of so-called «forbidden literature» in his scientific work. For more than half a century, the scientist lived in the city of Lutsk (Volyn region) and during 1955–2001 he worked as a lecturer at the Lutsk State Pedagogical Institute named after Lesya Ukrainka (since 1993, Volyn State University named after Lesya Ukrainka). The article highlights the biography of the scientist: his childhood and youth, his participation in the partisan movement during the German-Soviet War of 1941–1945, his education and professional development, and facts from his personal life. P. Smiyan professional career was quite multifaceted and included several components that were closely related: pedagogical and scientific activities. All these components are reflected in the publication. In the process of the research, the author set the task of an objective and comprehensive scientific and historical study of the life and professional path of P. Smiyan. Achieving this task necessitated the use of a wide range of historical sources and historiography. Thus, the source base of the study consists of: archival documents (from four archival institutions of Ukraine), publications by P. Smiyan, testimonies of persons who were personally acquainted with the scientist. Considering the results of the study, the author concluded that the professional activity of the scientist is a personal significant contribution to the development of historical education and science in the Volyn region in Soviet times.

The article is interesting for historians and all those who are interested in the history of Ukrainian education and science, the historiography of the history of Ukraine, the history of Ukraine in the Soviet era and the history of Volyn.

Key words: Petro Smiyan, historical science, historiography, research, teaching, history of Ukraine, history of Volhynia, history of Transcarpathia.